

## הרב עמוס סמואל

### שבת האדם או שבת העולם

(עיון בדבריו של הרב שלמה יוסף זיין זצ"ל)

בהרצאה שנשא הרב שלמה יוסף זיין זצ"ל בכינוס הארצי השני לתורה שבעל פה<sup>1</sup>, דן הרב באופיו של איסור מלאכה בשבת. השאלה שהעלה הייתה: האם נאסרה מלאכה בשבת לשם מנוחת האדם, או שמא יש תכלית נוספת לאיסור מלאכה – העולם עצמו אמור להיות במנוחה בשבת.

ואלה דבריו:

מנוחה זו של שבת היא מושג סובייקטיבי, או אובייקטיבי? כלומר: מנוחה זו הוטלה על גוף האדם בלבד שהוא הוא, גופו של אדם מישראל, יהיה נח ושובת ביום השבת, אבל בעצמותן של ארבעים חסר אחת המלאכות ואביזריהן בשבת אין משום תיעוב וזיהום, וכל עצמנו לא נאסרנו במלאכות אלא מפני שהן מבטלות את מנוחתנו אנו, או שהוקבעה מנוחת השבת בעולם, בבריאה כולה, ועל חילול קדושת השבת של התבל הזהירה תורה? ודאי "וביום השביעי תשבות", זוהי מצוות שביתתו של האדם עצמו, אבל השאלה היא על איסור המלאכה, על ל"ט המלאכות ותולדותיהן, שהזוהרנו עליהן בלאו של "לא תעשה כל מלאכה": אזהרה זו מה טיבה, מנוחתו של מי מפריעה המלאכה – מנוחת האדם, או זו של העולם?

מעיון ראשון בדברים, הייתה הדעת נותנת לומר, כי עניינו של איסור מלאכה בשבת הוא להביא מנוחה על האדם. עניין זה – מנוחת האדם – מודגש בתורה, למשל, "למען ינוח שורך וחמורך וינפש בן אמתך והגר"<sup>2</sup>; "למען ינוח עבדך ואמתך כמוך"<sup>3</sup>.

1. הכינוס התקיים ב'מוסד הרב קוק' בירושלים בחודש מנחם-אב תשי"ט. ההרצאה פורסמה בקובץ תורה שבעל פה, ירושלים תש"כ (=הרב ש"י זיין, לאור ההלכה, תל אביב תשי"ז, <מהדורה שנייה>).

2. שמות כג, יב.

3. דברים ה, יג.

אכן לעניין מצוות שמיטת קרקעות כתוב: "ושבתה הארץ שבת לה"<sup>4</sup>, כלומר שהארץ עצמה אמורה להיות מושבתת במהלך שנת השמיטה, והאדם הזורע בה מפר את שבתה. כך לעניין שמיטה, אך לעניין שבת בראשית לא מצינו במקרא רעיון מעין זה. יתר על כן, בתלמוד הירושלמי מפורש: "אמר רבי יוסה, בשבת כתוב 'לא תעשה כל מלאכה' – נעשית היא מאליה"<sup>5</sup>, דהיינו עניינה של השבת היא מנוחת האדם ולא מנוחת העולם.

אכן כך הייתה הדעת נותנת לומר על אופיו של איסור מלאכה בשבת, אולם הרב זוין הגיע בהרצאתו לידי מסקנה כי בשבת אמור גם העולם עצמו להיות מושבת, וסיכם דבריו כך: "שביתת השבת היא אפוא מלאה ושלמה – מנוחת האדם ומנוחת העולם".

\*

כבר אמרו חכמים כי "אין משיבין את הארי לאחר מיתה"<sup>6</sup>, בוודאי לא ארי מסדר גודל של הרב זוין, אך "תורה היא וללמוד אני צריך"<sup>7</sup>, ועל-כן מבקש אני לדון להלן בשתיים מן הראיות שעליהן הסתמך הרב זוין לגיבוש מסקנתו.

להלן הראיה הראשונה אשר נראית כראייתו העיקרית:

נר שהדליק עכו"ם בשבת, אין מברכים עליו במוצאי שבת "בורא מאורי האש" מפני "שלא שבת ממלאכת עברה" – הלכה זו נאמרה בתלמוד (ברכות נג ע"א) ובפוסקים (רמב"ם שבת פכ"ט הכ"ו, וטוש"ע או"ח רצח ה). איזו "מלאכת עברה" נעשתה בו בנר זה? אם כל האיסור של עשיית המלאכה הוא לא מצד עצמותה של המלאכה, אלא כדי שגופו של הישראלי יהיה נח ושובת, הרי בנר זה שהדליק הגוי לא היתה מעולם שום מלאכת עברה כלל: בעצם המלאכה אין לעולם עברה, וגופו של המדליק הוא גוי, שאינו מוזהר לנוח. בעל כרחנו, שהאיסור הוא על עצם המלאכה שלא תיעשה בשבת, אלא שהגוי אינו מוזהר על כך, כמו שאינו מוזהר על כל התורה, ולכן יש על מלאכת הגוי בשבת שם של מלאכת עברה, שעל כל פנים המלאכה גופה היא מלאכת איסור, וכדרך שכתב רש"י בחולין (קיד ע"ב), שמכיון שבישול בשר בחלב הוא "דבר שתיעבתי לך", שוב אפילו כשבישלו קטן או נכרי נקרא "תועבה".

כדי לדון בדברי הרב זוין עלינו לעיין בסוגיה במסכת ברכות בשלמותה.

4. ויקרא כה, ב.
5. ירושלמי, שבת ב, א; ד ע"ג.
6. גיטין פג ע"ב.
7. ברכות סב ע"א.

## במסכת ברכות שנינו:

אין מברכין לא על הנר ולא על הבשמים של גוים ולא על הנר ולא על הבשמים של מתים ולא על הנר ולא על הבשמים שלפני עבודה זרה<sup>8</sup>.

## ובגמרא:

בשלמא נר משום דלא שבת (ממלאכת עבירה שהעובד כוכבים עושה מלאכה - לאורו ותניא לקמן אור שלא שבת אין מברכין עליו הואיל ונעבדה בו עבירה - רש"י), אלא בשמים מאי טעמא לא? אמר רב יהודה אמר רב: הכא במקבת עובדי כוכבים עסקינן, מפני שסתם מקבת עובדי כוכבים לעבודה זרה היא.

הא מדקתני סיפא 'אין מברכין לא על הנר ולא על הבשמים של עבודה זרה', מכלל דרישא לאו בעבודה זרה עסקינן!?

א"ר חנינא מסורא: מה טעם קאמר, מה טעם אין מברכין לא על הנר ולא על בשמים של עכו"ם? - מפני שסתם מקבת עובדי כוכבים לעבודה זרה<sup>9</sup>.

מניתוח דברי הגמרא עולה כי ההסבר שניתן בתחילת הסוגיה לאיסור לברך על נר של גויים 'משום דלא שבת', הוא הסבר ראשוני בלבד, שהרי לפי מסקנת ר' חנינא מסורא הטעם - הן לאיסור לברך על הנר של גויים והן לאיסור לברך על בשמים של גויים - הוא ש'סתם מקבת עובדי כוכבים לעבודה זרה'. כך עולה גם מפסק הרמב"ם<sup>10</sup>. אכן מדברי ר' יוסף קארו ב"בית יוסף" וב"שולחן ערוך" עולה כי ההסבר לגבי נר 'משום דלא שבת' נשאר גם למסקנת הגמרא, ואלה דבריו ב"שולחן ערוך":

... אבל אם הדליקו אינו יהודי בשבת, כיוון שאם היה מדליקו ישראל היה עובר, לא שבת ממלאכת עבירה מקרי<sup>11</sup>.

דברי המחבר עמומים במקצת. נראה כי צורך הרב זוין בתמיהתו "הרי בנר זה שהדליק הגוי לא היתה מעולם שום מלאכת עברה כלל"<sup>12</sup>. יחד עם זאת נראה שאין צורך להרחיק לכת בשל תמיהה זו, עד למסקנה כי "האיסור הוא על עצם המלאכה שלא תיעשה בשבת", כפי שהסיק הרב זוין. נראה לי כי אפשר להסביר את הטעם "משום דלא שבת ממלאכת עבירה", בדרך אחרת. נראה לי כי ההסבר הוא שהנר לא שבת בשעה שהגוי עשה מלאכת עברה

8. משנה, ברכות ח, ו.

9. ברכות נב ע"ב.

10. ראה רמב"ם, הלכות ברכות ט, ט.

11. שולחן ערוך, אורח חיים, רצח, ה.

12. מה גם ש"נכרי ששבת חייב מיתה" (סנהדרין נח ע"ב).

לאור הנר, וכשם שאין זה ראוי לברך על נר שהודלק לצורכי עבודה זרה, כך אין זה ראוי לברך על נר כשידוע, או כשקיים חשד, שהנכרי עשה מלאכת עברה לאורו. הסבר זה עולה מפירוש רש"י על הרי"ף, שם כתוב במפורש: "שהנכרי עושה מלאכת איסור בשבת לאורו".

על דעת החוקרים מקובל כי פירוש רש"י על הרי"ף הוא פירוש שהועתק מפירוש רש"י על הגמרא<sup>13</sup>, לכן נראה שגם בפירוש רש"י על הגמרא היה כתוב באותה לשון כפי שמוכח בפירוש רש"י על הרי"ף; כפי הנראה, אחד המעתיקים (ואולי צנזור מומר) השמיט את המילה 'איסור', וכך יצא הנוסח כפי שהוא לפנינו "שהגוי עושה מלאכה לאורו"<sup>14</sup>.

אין אפוא להסיק דבר בנושא שבו אנו דנים 'שבת האדם או שבת העולם' מהאיסור לברך בורא מאורי האש על נר שהודלק על ידי נכרי בשבת, ומהטעם "מפני לא שבת ממלאכת עברה". כאמור, ייתכן שהטעם הזה אינו תקף לפי מסקנת הגמרא, וגם אם נניח שהוא תקף, שמא הסברו הוא החשש שהנכרי עשה מלאכת איסור לאור הנר שהדליק.

\*

ראיה נוספת הביא הרב זוין לשיטתו:

ואחד הראשונים ה"נימוקי יוסף" (ב"ק, פרק ב), שאל: מכיון ש"אשו משום חציו", ואש הדולקת אף אחר מעשה ההדלקה מתייחסת למעשה האדם, כזרק חץ, איך אפוא מדליקים נרות בערב שבת, והן הולכות ודולקות בשבת, והרי הן כאילו דולקות על ידי האדם, והוא כעושה מלאכה בשבת? שאלה זו יש לה מקום רק אם נאמר שעצם המלאכה אסורה, אבל אם כל האיסור הוא רק מפני שעל ידי כן גופו של האדם אינו נח, מה מקום לשאלה זו: מה איכפת לנו אם נייחס דליקת הנרות להאדם, והרי על כל פנים גופו נח ושובת עכשיו בשבת. ותשובתו של ה"נימוקי יוסף" היא: אמנם המלאכה מתייחסת להאדם, אבל אנו חושבים כאילו עשה את כל המלאכה בערב שבת, וכאילו דלק הכל בערב שבת. ואם הקפידא של התורה היא רק על גוף האדם שינוח, למה הוצרך לכך? נניח שאנו חושבים שהמלאכה נעשית על ידי האדם ביום השבת, ולא

13. ראה ישראל מ' תא-שמע, **הספרנות הפרשנית לתלמוד**, חלק ראשון, ירושלים תש"ס, עמ' 153.

14. דברי רש"י כפי שהם לפנינו חסרים מובן. מה בכך שהנכרי עושה מלאכה לאורו? הרי אין הוא מצווה לשבות! ומדוע לשיטת הרב זוין, לא כתב רש"י שעצם הדלקת הנר, אעפ"י שהנכרי מוזהר עליה, נחשבת כמלאכת עבירה? וראו עוד בדברי רש"י בהמשך הסוגיה (גב ע"א, ד"ה למוצאי שבת מברכין).

בערב שבת, אבל סוף גופו נח ושובת בשבת, ובערב שבת הוא שפעל ועשה שתיעשה על ידו המלאכה בשבת, ומה בכך? אבל מכיון שהמלאכה עצמה אסורה בשבת, ודאי אילו היינו אומרים שהמלאכה נעשית על ידו בשבת, היה אסור, כדרך שאסור לומר לגוי בערב שבת, שיעשה מלאכה בשבת, מפני שאנו מייחסים בתורת שלוחו של אדם כמותו ("יש שליחות לעכו"ם לחומרא") את מעשה השליח עכשיו בשבת כאילו המשלח עושה, ולכן הוצרך לומר שאנו חושבים כאילו המלאכה כולה עשה בערב שבת.

לא ירדתי לסוף דעתו של הרב זוין בהוכחה זו. כידוע לכל, אמת המידה להגדרת פעולה מסוימת כמלאכה אינה בשאלה באיזו מידה מנוחתו של האדם מופרת בפעולה זו. אמות המידה הן:

(א) האם הפעולה הנעשית נחשבת כאב מלאכה או כתולדה של אחת מל"ט אבות המלאכה; (ב) האם הפעולה שנעשתה נחשבת כפעולה, שנעשתה על ידי האדם עצמו<sup>15</sup>, ולא כפעולה שנעשתה מאליה. לכן היה מקום לאסור הדלקת נרות בערב שבת, אילו משמעות הכלל "אשו משום חציו" היא שבכל נרגא יש "חץ מתחדש", למרות שבעת דליקת הנרות בשבת האדם בפועל נח<sup>16</sup>, ורק ההגדרה המדויקת של בעל 'נימוקי יוסף' בתשובתו כי משמעות הכלל "אשו משום חציו" היא "שבשעה שיצא החץ מתחת ידו, **באותה שעה נעשה הכל**", היא המתירה את הדלקת הנרות בערב שבת.

לסיום הדברים אדון בדברי הרב זוין בראשית מאמרו.

בין יתר ההוכחות לשיטתו, הוא ביקש להתבסס על המובא בילקוט שמעוני:

...בעולם הזה אדם לוקט תאנים בשבת אין התאנה אומרת לו כלום, אבל לעתיד לבוא התאנה צוחת ואומרת שבת היום" (ילקוט). כלומר: קדושת ומנוחת השבת בגוף התאנה הן קבועות, ואם בעולם הזה אין עיני הבשר שלנו רואות אותן, הרי כשיגיע הזמן של "אז תפקחנה עיני עורים" ו"עין בעין יראו" יתגלה לעין כל כח השבת שבעצם התאנה. התאנה צוחת ואומרת שבת היום.

15. וראה בלשונו של הנימוקי יוסף שדקדק וכתב בשאלתו: "... ולפי זה הרי הוא כאילו הבעירה הוא בעצמו בשבת".

16. ראה דיון נוקב בדבר ההבחנה המדויקת בין 'מלאכה' לבין 'גרמא' במאמרו של הרב שמואל הלוי וואזנר "חיישן תאורה בשבת", ובמאמרו של הרב אלישיב קנוהל "הפעלת חיישנים בשבת". שני המאמרים כלולים בקובץ תחומין, כג, תשס"ג.

מושג השבת הוא אפוא לא בלבד סובייקטיבי, דבר המוטל על גוף האדם, אלא אף אובייקטיבי, כח הקבוע בהבריאה, בתבל<sup>17</sup>.

עם כל הערך המוסף לקדושת השבת שקיים בקביעתו של הרב זוין שכבר בעולם הזה "קדושת ומנוחת השבת בגוף התאנה הן קבועות", נראה לענ"ד כי הרחיק לכת.

לענ"ד הנכון לומר כי בעולם הזה השבת היא יום מנוחה לאדם בלבד, ורק לעתיד לבוא תהיה שבת בראשית, "יום שכולו שבת ומנוחה לחיי העולמים"<sup>18</sup>, רק אז תהיה השבת "כח הקבוע בהבריאה, בתבל", ובינתיים אנו מייחלים לכך שהקב"ה אכן ינחילנו יום שכולו שבת ומנוחה.

17. ילקוט שמעוני, ירמיהו רמז שטו.

18. משנה, תמיד ז, ד.